

Opracowanie: Izabela Błasiak, Milena Migut, Aleksandra Zińczuk.

MATERIAŁY DLA MODERATORÓW SPOTKAŃ

POLSKO-IZRAELSKICH W LUBLINIE

ORAZ

WSKAZÓWKI JAK PROWADZIĆ

WARSZTATY MIĘDZYKULTUROWE Z MŁODZIEŻĄ

POLSKĄ I IZRAELSKĄ

LUBLIN 2010

Spis treści:

s. 3.

**O projekcie PORTALublin
O Ośrodku „Brama Grodzka – Teatr NN”**

s. 4.

**Rola edukacji nieformalnej w procesie rozwijania dialogu
polsko-izraelskiego**

s. 5.

Techniki moderacji warsztatów z młodzieżą polską i izraelską

s. 6.

Warsztat językowy moderatora

s. 7.

**Źródła materiałów o Żydach lubelskich oraz o metodach pracy
z młodzieżą do indywidualnego szkolenia**

s. 8-16

Materiały edukacyjne dla Moderatora:

- **Mapa dzielnicy żydowskiej w przedwojennym Lublinie z zaznaczonymi miejscami żydowskimi w Lublinie / 8**
- **Kalendarium lubelskich Żydów / 10**
- **Wielokulturowy Lublin / 13**
- **Spółeczność żydowska w Lublinie / 13**
- **Żydowskie Miasto w Lublinie / 14**
- **Zagłada lubelskich Żydów / 15**

■ O projekcie PORTALublin

Projekt ma na celu pomoc w nawiązaniu współpracy między uczniami / nauczycielami ze szkół lubelskich a uczniami / nauczycielami ze szkół izraelskich. Współpraca ma umożliwić prowadzenie wspólnych warsztatów polsko-izraelskich podczas wizyt Izraelczyków w Lublinie.

Projekt wzbogaca ubogą ofertę społeczno-kulturalną kierowaną do młodzieży na Lubelszczyźnie i dzięki temu zapobiega wykluczeniu społecznemu i cyfrowemu. Wypełnia też lukę między skostniałą formułą spotkań polsko-izraelskich (np. szkolnych akademii), a potrzebą autentycznego kontaktu. Umożliwia osobisty, twórczy dialog wokół wspólnego dziedzictwa kulturowego.

W ramach projektu został stworzony innowacyjny program warsztatów edukacji międzykulturowej, upowszechniony poprzez platformę społecznościową. Dostępnych jest na niej do pobrania 6 scenariuszy warsztatów o różnej tematyce, nawiązującej do żydowskiego dziedzictwa kulturowego Lubelszczyzny.

Projekt umożliwił przetestowanie nowego podejścia do spotkań polsko-izraelskich, polegającego na kontynuacji partnerstwa po warsztatach na poziomie: nauczycieli, klas i uczniów za pomocą wspomnianej platformy społecznościowej.

W ramach projektu powstały działania:

- platforma społecznościowa dla uczniów i nauczycieli szkół lubelskich i izraelskich, pomagająca nawiązać współpracę prowadzącą do wspólnych warsztatów podczas wizyt Izraelczyków w Lublinie. Na platformie spotykają się młodzi Polacy i Izraelczycy, którzy brali udział w warsztatach w Polsce, platforma jest animowana przez moderatorów, jest miejscem wymiany idei o dialogu polsko-izraelskim (adres <http://www.facebook.com/PORTALublin>);
- innowacyjny program warsztatów edukacji międzykulturowej, upowszechniany poprzez platformę na zasadach Creative Commons (www.brama.teatrnn.pl);
- Szkolenia moderatorów, umożliwiające prowadzenie warsztatów polsko-izraelskich, wykorzystując opracowane w ramach projektu scenariusze i materiały;
- Partnerstwo w ramach projektu z Muzeum Historii Żydów Polskich oraz współpraca przy konsultacjach projektów edukacyjnych.

■ O Ośrodku „Brama Grodzka – Teatr NN”

Ośrodek „Brama Grodzka – Teatr NN” jest samorządową instytucją kultury działającą w Lublinie na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego i edukacji. W realizowanych programach nawiązuje do symbolicznego i historycznego znaczenia swej siedziby – Bramy Grodzkiej, dawniej będącej przejściem pomiędzy miastem chrześcijańskim i żydowskim, jak również do położenia Lublina w miejscu spotkania kultur, tradycji i religii. Szczególne miejsce w działalności Ośrodka zajmuje pamięć o nie istniejącym już żydowskim Lublinie i Zagładzie jego mieszkańców.

edukacja@tnn.lublin.pl

■ Rola edukacji nieformalnej w procesie rozwijania dialogu polsko-izraelskiego

Odwiedzająca Lublin młodzież izraelska tylko czasami spotyka się ze swymi polskimi rówieśnikami. Grupy izraelskie na ogół jednak nie mają kontaktu z Polakami, nie dowiadują się niczego o współczesnej Polsce, a jedynie trochę o przedwojennych relacjach chrześcijańsko-żydowskich, uwagę skupiając głównie na Miejscach Pamięci związanych z Holocaustem.

Jedną ze skuteczniejszych form nauczania o przedwojennym, wielokulturowym dziedzictwie Lublina jest warsztat interkulturowy, podczas którego młodzież polska i izraelska wspólnie wykonuje zadania przypominające o współistnieniu kultury żydowskiej i chrześcijańskiej w dawnym Lublinie.

Rolą warsztatu jest głównie zachęcenie młodzieży do dalszych indywidualnych poszukiwań poprzez przekazanie elementarnych informacji związanych z lubelską dzielnicą żydowską (dat, nazw, liczb) w interesującej formie. Podczas dwugodzinnego warsztatu ma być pobudzona ciekawość uczestników, która zaowocuje nawiązaniem bezpośrednich kontaktów pomiędzy młodzieżą polską a izraelską.

Słabością formy warsztatowej w porównaniu z klasyczną lekcją jest „mniejsza pojemność treściowa”. Warsztat jednak wykorzystuje metody aktywizujące uczestników do samodzielnej pracy, dzięki czemu pobudzana jest kreatywność i aktywność, czyli elementy niezbędne przy spotkaniu międzykulturowym.

Warsztat prowadzony jest w języku angielskim, co uniemożliwia wykorzystywanie rozbudowanych materiałów w formie pisemnej. Zdarzają się warsztaty z młodzieżą polską i izraelską, bazujące na tekstach polskich i ich hebrajskich tłumaczeniach. Prowadzi to jednak do sytuacji podziału na grupy językowe. Uczestnicy warsztatu, pracując nad jedną wersją językową (w języku angielskim) tekstu, muszą dodatkowo wspólnie go przeanalizować.

Warsztat jest przeznaczony dla młodzieży posługującej się językiem angielskim na poziomie przynajmniej średniozaawansowanym. Nie należy korzystać z pomocy tłumacza podczas warsztatów, lecz poprosić uczniów, którzy lepiej mówią po angielsku o pomoc w tłumaczeniu niezrozumiałych sformułowań osobom mających problemy ze zrozumieniem.

Warsztat powinien odbywać się w przestrzeni, która nie przypomina uczestnikom zajęć szkolnych. Najlepiej, gdy jest to całkowicie nowe zarówno dla młodzieży polskiej, jak i izraelskiej miejsce. Jeśli odbywa się w szkole, z której pochodzą polscy uczestnicy warsztatu, należy zaaranżować wygląd sali, aby nie przypominała ona o odbywających się w niej lekcjach (należy ustawić krzesła w kręgu, usunąć ławki).

Uczestnicy warsztatu powinni czuć się swobodnie, należy więc wykreować sytuację, gdy będą wiedzieć, że nie są oceniani ani ze względu na poziom angielskiego, ani ze względu na wiedzę z innych przedmiotów. Atmosfera ta ułatwi zaistnienie pożądanej sytuacji, w której uczestnicy warsztatu będą mogli dobrowolnie nawiązać ze sobą kontakty wykraczające poza ramy warsztatu.

■ Techniki moderacji warsztatów z młodzieżą polską i izraelską

Podczas warsztatu mogą paść tzw. „niewygodne pytania” (np. o kwestie antysemityzmu, konfliktu palestyńsko-izraelskiego itp.) Warto jest zatrzymać się chwilę nad nimi, pozwolić uczestnikom warsztatu wypowiedzieć swoje zdanie. Ze względu na ograniczony czas warsztatu nie należy jednak rozwijać tych tematów, a jedynie zasugerować, że te kwestie młodzież może omówić np. kontaktując się ze sobą poprzez Internet.

Nie należy jednak ucinać tematu stwierdzeniami typu: *Nie mamy na to czasu, Nie jest to tematem warsztatu.*

Zalecane są dlatego sformułowania typu: *To bardzo istotna kwestia i warto dłużej się nad nią zastanowić, ponieważ rodzi bardzo kontrowersyjne opinie, jednak mamy jeszcze wiele do omówienia, więc nie możemy poświęcić wiele czasu tym zagadnieniom.*

Ważne jest, aby każdy z uczestników mógł się wypowiedzieć. Nie należy dlatego przerywać wypowiedzi, nawet jeśli dana osoba ma problemy z wyrażeniem swojego zdania po angielsku. Nie należy dopowiadać lub dopytywać, czy dana osoba ma coś na myśli, ponieważ może to sugerować odpowiedź.

Podczas prowadzenia warsztatu z młodzieżą polską i izraelską warto podzielić się zadaniami, tak aby każdy z moderatorów (praktyka pokazuje, że dla grupy 20-osobowej najlepiej jest prowadzić warsztat we dwoje) był odpowiedzialny za pewne zadania:

1. Należy podzielić się zadaniami, tak aby każdy moderator był odpowiedzialny za poszczególne ćwiczenia.
2. Jeden z moderatorów może rozdawać lub zbierać materiały potrzebne do ćwiczenia (rozdawanie i zbieranie załączników, wypełnionych kart pracy, flamastrów itd.), podczas gdy drugi objaśnia polecenie.
3. Warto ustalić, który moderator nadzoruje pracę której grupy, kiedy uczestnicy warsztatów pracują w grupach.
4. Jeden z moderatorów powinien „pilnować czasu” – kontrolować, czy warsztat przebiega w odpowiednim tempie (czy wszystkie elementy warsztatu zostaną przeprowadzone).

Ważne jest, aby po każdym ćwiczeniu spytać, czy ktoś z uczestników chciałby coś dodać, powiedzieć od siebie. Takich uwag należy wysłuchać i – jeśli rozpoczną dyskusję – pozwolić na jej przeprowadzenie. Czasem luźna dyskusja (jednak oscylująca wokół tematu warsztatu) jest cenniejsza niż ściśle trzymanie się scenariusza warsztatu.

Zdarza się, że część uczestników warsztatu (często są to Izraelczycy, zmęczeni po całym dniu zajęć, nierzadko po wizycie w jednym z Miejsc Pamięci) odmawia wykonania ćwiczenia. Należy spytać, co jest tego przyczyną. Powinien to robić jeden moderator, podczas gdy drugi prowadzi dalej warsztat. Z osobą lub osobami, które nie chcą wykonać ćwiczenia należy spokojnie porozmawiać, można pytać o zajęcia w ciągu dnia. Niewykluczone, że do rozmowy dołączy się młodzież polska. Można pozwolić, aby grupa porozmawiała, zamiast wykonywania ćwiczenia i zachęcić do uczestniczenia w następnym.

■ Warsztat językowy moderatora

Podczas warsztatów warto zwrócić uwagę na pewne sformułowania, których należy używać, aby skupić uwagę uczestników, zachęcić ich do pracy lub dokładnie wyrazić polecenie:

- *Not now but in a minute You will...* – przydatne rozpoczęcie nowego ćwiczenia. Uczestnicy wysłuchają dzięki temu polecenia do końca.

- *I will as ask You to ...*

- *Could You, please, ...*

- *Please, keep silence, when the others talk.*

- *As (tu imię jednego z uczestników) mentioned before, there are...*

- *Excellent / good / great job / well done / thanks for Your work.*

- *You have 10 minutes for this exercise / Please, be ready in 10 minutes.*

- Staraj się używać prostych sformułowań i krótkich zdań.
- Możesz powtarzać polecenia dwu-trzykrotnie, objaśniając je innymi słowami.
- Od czasu do czasu spytaj, jak po hebrajsku powiedzieć ... (synagoga, ulica, dom, cisza – proste słowa).
- Możesz w czasie warsztatów używać hebrajskich słów prosię (*bewakasha*), dziękuję (*toda*), moment (*rega*), dla skupienia uwagi.
- Po wystąpieniu każdego z uczestników, staraj się użyć jego/jej imienia i krótko podziękować (ułatwieniem będą karteczki z imionami uczestników przyklejone do ubrań).

Prowadząc warsztaty, staraj się NIE UŻYWAĆ następujących określeń:

- *Now you must ...* (zamiast tego lepiej użyć łagodniejszego i bardziej zachęcającego *Please, do...*)

- *I want you to ...* (lepiej: *We need to...*)

- Pamiętaj, że mówiąc o przedwojennej populacji Lublina należy mówić *ludność chrześcijańska i żydowska (Christians and Jews in pre-war Lublin)* a nie Polacy i Żydzi (*Poles and Jews*) – Żydzi w przedwojennej Polsce też byli Polakami.

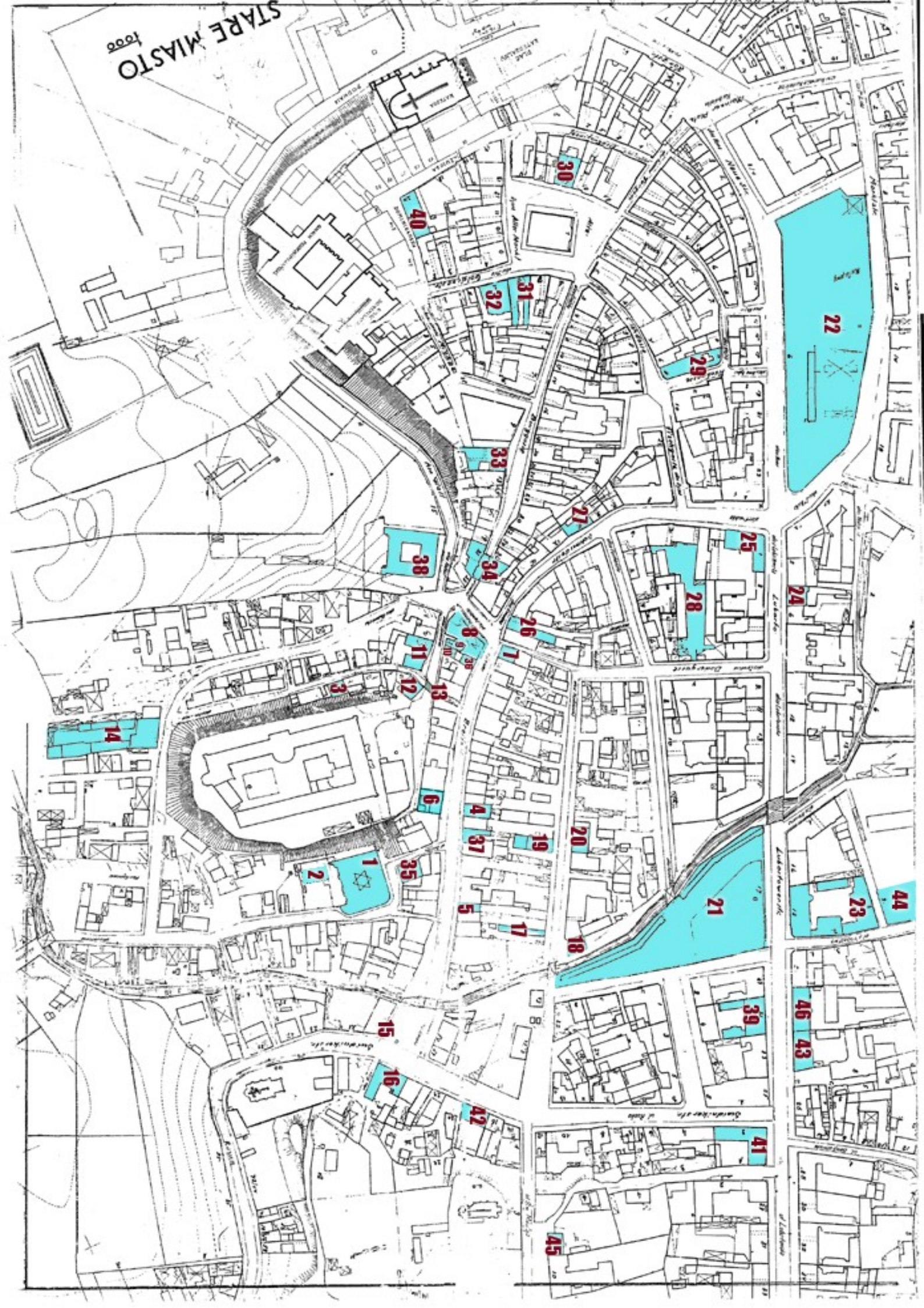
■ Źródła materiałów o Żydach lubelskich oraz o metodach pracy z młodzieżą do indywidualnego szkolenia

Pomimo że warsztaty z młodzieżą polską i izraelską są prowadzone od pewnego czasu w całej Polsce, nie powstały jeszcze publikacje o charakterze poradników dla moderatorów takich spotkań. Pomocą dla początkującego moderatora może być baza dobrych praktyk oraz scenariusze, powstające w ramach projektów edukacji nieformalnej.

Poniżej strony internetowe projektów dotyczących wielokulturowego dziedzictwa Lublina i Lubelszczyzny, niektóre zawierają gotowe scenariusze zajęć z młodzieżą polską i izraelską.

- www.brama.teatrnn.pl – projektu PORTALublin, strona zawierająca 6 dostępnych do pobrania scenariuszy warsztatów na spotkania polsko-izraelskie;
- www.sprawiedliwi.teatrnn.pl – projekt Światła w Ciemności – Sprawiedliwi wśród Narodów Świata, strona poświęcona Sprawiedliwym na Lubelszczyźnie, zawiera scenariusze warsztatów dotyczących Sprawiedliwych, opartych na relacjach Historii Mówionej;
- www.bramapamieci.teatrnn.pl – program Brama Pamięci – lubelscy Żydzi, strona zawierająca informacje na temat lubelskich Żydów;
- www.latarnia.teatrnn.pl – Wirtualne Centrum Edukacji i Animacji im. Barbary Koterwas, serwis internetowy dotyczący lubelskiej edukacji;
- www.polska-izrael.edu.pl – projekt „Spotkania Polska – Izrael” opracowanej przez Centralny Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli, strona prezentująca przykłady dobrych praktyk – spotkań młodzieży polskiej i izraelskiej, prowadzonych w różnych miastach Polski;
- www.osce.org/documents/odhr/2006/01/17836_pl.pdf – Materiały pomocne przy przygotowaniach Dnia Pamięci o Holokauście. Mogą zostać wykorzystane do pracy z młodzieżą;
- <http://college.usc.edu/vhi/cms/files/pdf/Czesc%201%20Ratujacy.pdf> – Scenariusz zajęć dla gimnazjów i szkół średnich na temat osób ratujących Żydów podczas II wojny światowej. Lekcja powstała w wyniku współpracy pomiędzy Instytutem Historii Wizualnej i Edukacji Fundacji Shoah Uniwersytetu Południowej Kalifornii a Międzynarodowym Centrum Edukacji o Auschwitz i Holokauście;
- www.jewishmuseum.org.pl/articles.php?mild=231&lang=pl – Materiały edukacyjne, gromadzone przez Muzeum Historii Żydów Polskich, strona zawiera zarówno scenariusze warsztatów, przykłady dobrych praktyk, jak i materiały pomocne przy opracowywaniu własnych scenariuszy;
- www.dialog.org.pl/polskozydowskie_spotkania_mlodziemy.html – projekt prowadzony przez Forum Dialogu między Narodami wraz z Muzeum Historii Żydów Polskich w Warszawie, dotyczący spotkań polsko-izraelskich.

STARE MIASTO
1000

1. Kompleks synagogalny przy ulicy **Jatecznej** (Maharszalszuli, Maharamszuli, Szywe Kryjem) 2. Talmud Torá (**Jateczna**) 3. Synagoga Saula Wahla (**Podzamcze 12**) 4. Dom Ickaka Horowitza Sternfelda, Widzącego z Lublina; słynna żydowska piekarnia (**Szeroka 28**) 5. Dom rodziny Eigerów; chasydzka bożnica założona przez Jehudę Lejba Eigera (Bożnica de Chassidim, **Szeroka 40**) 6. **Szeroka 19** - Według tradycji mieścił się tu Waad Arba Aracot - Sejm Czterech Ziemi 7. Synagoga Kotlarzy (**Szeroka 2/ Cyrulicza 20**) 8. Organizacja Cukunfi zziesszająca młodzież bundowską (**Szeroka 1/ Krawiecka**) 9. Dom modlitwy nosiwodów (**Zamkowa 4**) 10. Dom modlitwy Josefa Oksenberga (**Zamkowa 6**) 11. Domy modlitwy (**Zamkowa 5**) 12. Dom modlitwy Jakuba Fiszmana (**Zamkowa 7/ Podzamcze 2**) 13. Brama Zastrana (**ulica Zamkowa**) 14. **Krawiecka 41** - w XIX wieku mieściła się tu fabryka cygar i papierosów Zalmana Krasuckiego, później Związek Kobiet Żydowskich i Ochronka - przychodnia "Ognisko" 15. Studzienka na ulicy **Szerokiej**, która przetrwała do dziś (obecnie dworzec PKS)16. Siedziba żydowskich związków zawodowych, m.in. Związek Stolarzy i Związek Kamaszników(**Ruska 34/ Szeroka**) 17. Dwór chasydów z Husiatyna (**Nadstawna 41**) 18. Dwór chasydów z Góry Kalwarii; cheder (**Nadstawna 20**) 19. Dom Abrahama Eigera (**Nadstawna 31**)20. Dwór chasydów z Kazimierza Dolnego (**Nadstawna 10**) 21. Targ Żydowski (Targ Rybny), **Lubartowska/ Nowy Plac Targowy 22**. Targ Chrześcijański (**Lubartowska/ Świętoduska**)23. Dom rodzinny Anny Langfus (Szerfinkiel) w oficynie; Dwie żydowskie szkoły powszechne: Szatmanowej i Borawskiej (nazwiska dyrektorów); siedziba Zziesszenia Akademików Żydów (**Lubartowska 18**) 24. Synagoga Chewra Nosim (Bractwa Pogrzebowego), **Lubartowska 4** (obecnie 10) 25. Dom rodzinny Symchy Binem Trachtera (**Lubartowska 1**) 26. Dom znanego lekarza Jakuba Cynberga, wraz z bożnicą przez niego założoną (**Kowska 14**) 27. Dom Henia Żytomińskiego w getcie (**Kowska 11**) 28. Wielkie podwórze, na którym odbywały się spotkania polityczne i modlitwy chasydów (**Cyrulicza 3/Kowska 4**) 29. Synagoga Hazomir, siedziba towarzystwa społeczno-kulturalnego Hazomir (**Rybna 8**) 30. Dom Henryka Wieniawskiego (**Rynek 17**) 31. Siedziba Gminy Wyznaniowej Żydowskiej (**Rynek 8**) 32. Dom Franciszki Arnsztajnowej (**Złota 2**) 33. Ochronka (**Grodzka 11**) 34. Brama Grodzka (niegdyś zwana Bramą Żydowską), obecnie siedziba Ośrodka "Brama Grodzka - Teatr NN" (**Grodzka 21**) 35. Bethamidrasz (**Jateczna 6**) 36. Synagoga urzędników handlowych Mszorsimszuli (**Szeroka 3**) 37. Synagoga Parnasu założona przez Abrama Heilperna (**Szeroka 44**) 38. Klasztor żydowski; dawniej szpital św. Łazarza przy kościele św. Wojciecha (**Podwale**) 39. Dom rodzinny Róży Fiszman-Sznajdman, autorki wspomnień o żydowskim Lublinie "Mój Lublin" (**Lubartowska 21**) 40. Teatr „Panteon”, w którym wystawiano żydowskie sztuki ludowe (**Jezuicka 20**) 41. Chasydzka Jesziwa rabiego Barucha Kockera (**Ruska 2/ Lubartowska**) 42. Szkoła ludowa im. Borochowa (**Ruska 18**) 43. Żydowska szkoła powszechna Mandelkernowej; prywatna elektrownia (**Lubartowska 24**) 44. Browar Szerfinkłów (**Browarna 2**) 45. Żydowski Dom Kultury im. I. L. Pereca, **Czwartek 4** (obecnie siedziba NFZ przy ul. Szkolnej 8) 46. Organizacja Bnos Jakow (nabożnych dziewcząt), **Lubartowska 22**.

■ Kalendarium lubelskich Żydów

XIV w.

1336 – niepotwierdzony przekaz, że król polski Kazimierz Wielki zezwolił Żydom na osiedlenie się na przedmieściu Lublina – w Piaskach.

XV w.

1475 – w mieście osiedla się rabin Jakub z Trydentu.

XVI w.

1518 – Szalom Szachna zakłada w Lublinie jesziwę; z tego samego roku pochodzą najstarsze potwierdzenia przywileju *de non tolerandis Judaeis*.

1523 – Król Zygmunt I przyznał Żydom mieszkającym obok Zamku Lubelskiego prawa, jakie posiadali inni Żydzi w Polsce, szczególnie we Lwowie. Z wnioskiem o ich przyznanie wystąpił starosta lubelski Jan z Pilczy, twierdząc, że Żydzi lubelscy spełniają w mieście ważną i pożyteczną rolę.

1532 – Naczelnym rabinem Lublina został mianowany Szalom Szachna, który wraz z rabinem krakowskim Mojżeszem Fiszlem zarządzał Małopolską.

1541 – Na cmentarzu żydowskim zostaje pochowany Jakub Kopelman ha Levi – jest to najstarszy zachowany nagrobek na starym cmentarzu.

1547 – Ukazały się pierwsze modlitewniki i książki hebrajskie drukowane w Lublinie, a w 1550 r. król Zygmunt August wydał zezwolenie na uruchomienie żydowskich drukarni dwóm Żydom: Josefowi i Eliezerowi.

1567 – Na podstawie przywileju króla zbudowano w Lublinie wielką synagogę Maharszala, którą na cześć rabina Szlomy Lurii nazwano Maharszalszul.

1580 – Na mocy przywileju króla Stefana Batorego powstał Waad Arba Aracot (Sejm Czterech Ziem), organ samorządu żydowskiego; obrady odbywały się najczęściej w Lublinie. Sejm odegrał wielką rolę w życiu społeczno-kulturalnym Żydów w Polsce.

1598 – Pierwszy w Lublinie proces o dokonanie mordu rytualnego. Lubelski Trybunał Królewski skazał na karę śmierci czterech Żydów za „zamordowanie chłopca katolickiego” w miasteczku Łosice (nieдалeko Siedlec).

XVII w.

1638 (1641) – Na mocy przywileju króla Władysława IV zbudowano synagogę Kotlarszul (synagoga Kotlarzy); została ona wzniesiona przez Cwi Doktorowicza przy ul. Szerokiej 20.

1655 – podpalenie dzielnicy żydowskiej przez Moskali; Podzamcze pada łupem wojsk kozacko-moskiewskich, ginie ok. 2 tys. żydowskich mieszkańców miasta.

1672 – najazd Tatarów na Lublin. Całkowicie zniszczyli i obrabowali dzielnicę żydowską.

1682 – ostatnie posiedzenie Sejmu Czterech Ziem – Waad Arba Aracot w Lublinie.

1696 – Król Jan III Sobieski zezwolił Żydom na prowadzenie handlu bez ograniczeń zarówno w mieście, jak i wokół Lublina; akt ten został potwierdzony przez króla Augusta II w 1698 r.

XVIII w.

1702 – Pożar Miasta Żydowskiego.

1786 – Powstaje ulica Nowa (dawna część ulicy Lubartowskiej), przy której Żydzi mieli swoje sklepy z odzieżą.

1790-1800 – W tej dekadzie Jaakow Icchak ha-Lewi Horowitz, „Widzący z Lublina”, osiada na Wieniawie, a następnie przenosi się do Lublina i zamieszkuje przy ul. Szerokiej.

XIX w.

1815 – Zmarł Jaakow Icchak ha-Lewi Horowic („Widzący z Lublina”), pochowany został na starym cmentarzu żydowskim.

1829 – Epidemia cholery dziesiątkuje żydowskich mieszkańców miasta; w związku z tym i wskutek rosnącej liczby mieszkańców powstaje nowy cmentarz żydowski, pierwsze pochówki mają tam miejsce rok później.

1851 – Otwarcie wielkiego placu targowego przy ulicy Świętoduskiej, który przetrwał do końca lat 20. ubiegłego stulecia. Obecnie nosi nazwę Plac Ofiar Getta.

1856 – W katastrofie budowlanej ulegają zniszczeniu synagoga Macharszala i Maharama.

1859 – Oficjalnie rozpoczyna działalność pierwsza żydowska szkoła elementarna w Lublinie.

1862 – Reforma Wielopolskiego umożliwiła Żydom zakup nieruchomości w Lublinie (a więc zamieszkanie poza tradycyjną dzielnicą żydowską) oraz wzięcie udziału w wyborach do Rady Miejskiej.

1870 – Gmina Żydowska zakupiła budynek przy ul. Grodzkiej, gdzie powstał sierociniec dla żydowskich dzieci. Kuratorem sierocińca był Józef Goldsztern. W 1942 r. dzieci z tej ochronki, wraz z jej personelem zostały zamordowane przez hitlerowców.

1887 – Otwarcie szpitala Gminy Wyznaniowej Żydów przy ul. Lubartowskiej.

1897 – Otwarcie pierwszej prywatnej żydowskiej szkoły średniej Nusyma Rajchtensztajna.

XX w.

1903 – Powstanie Koła Socjalistycznego Powszechnego Związku Robotniczego Bund.

1908 – Powstanie towarzystwa kulturalnego „Hazomir”, krzewiącego literaturę piękną i pieśni żydowskie.

1910 – Powstanie towarzystwa dla upowszechniania języka i kultury żydowsko-hebrajskiej pod nazwą Chowewej Sfos Ewer (Miłośnicy Języka Przeszłego).

1916 – Powstają pierwsze w Lublinie żydowskie szkoły średnie – gimnazja: męskie, kierowane przez Szymona Szpera, i żeńskie, kierowane przez Różę Szperową. Po śmierci Szymona (1919) Szperowa utworzyła gimnazjum koedukacyjne, które przetrwało do 1932 roku; włączenie dysponującego zabytkową synagogą i cmentarzem przedmieścia Wieniawa do Gminy Żydowskiej w Lublinie; ukazuje się polskojęzyczny tygodnik społeczno-kulturalny „Myśl Żydowska”.

1917 – Otwarcie Żydowskiej Biblioteki Publicznej w Lublinie.

1918 – W Lublinie ukazuje się dziennik w języku jidysz „Lubliner Tugblat” (Dziennik Lubelski). Redakcja mieściła się przy ul. Królewskiej 12, a pierwszym redaktorem został Szlomo Baruch Nissenbaum.

1924 – Położenie kamienia węgielnego pod budowę gmachu uczelni Jeszywas Chachmej Lublin (Uczelnia Mędrców Lublina), w uroczystości brało udział około 20 000 osób.

1930 – Uroczyste otwarcie Jeszywas Chachmej Lublin. Rektorem i jednocześnie rabinem Lublina został uczony talmudysta Majer Szapiro, który był przez wiele lat posłem na Sejm z ramienia partii Agudas Israel.

1933 – Śmierć rabina Majera Szapiry.

1936 – Gmina Żydowska uchwaliła rezolucję protestującą przeciwko wprowadzeniu w polskich uniwersytetach gett ławkowych dla Żydów; rozpoczęcie budowy Żydowskiego Domu Kultury (Domu Ludowego) im. Icchaka Lejbusza Pereca przy ul. Czwartek z inicjatywy żydowskich organizacji syjonistycznych (otwarcie, zaplanowane na 1 września 1939 r., nie odbyło się).

Druga wojna światowa

1939 – Lublin zamieszkiwało ponad 120 000 obywateli, w tym ponad 42 000 Żydów.

18.09.1939 – Niemcy wkraczają do Lublina.

We wrześniu SS usunęła wszystkich Żydów z Krakowskiego Przedmieścia i przyległych ulic (500 rodzin), dając im na opuszczenie mieszkań 10 minut. Przeprowadzono spis Żydów. Rozpoczęły się łapanki. Niemcy wprowadzili się do żydowskich mieszkań, niszczyli i rabowali ich mienie, przy ulicy Lipowej utworzono obóz dla żydowskich jeńców wojennych. Rozporządzenie Generalnego Gubernatora Hansa Franka o wprowadzeniu obowiązku noszenia przez Żydów znaków rozpoznawczych – opaski z gwiazdą Dawida – weszło w życie 28 listopada 1939.

1940 – Niemcy mianowali w Lublinie Radę Żydowską (Judenrat) z prezesem Henrykiem Bekkerem i dwoma wiceprezesami: Salomonem Kestenbergem i adwokatem Markiem Altenem (późniejszy prezes Judenratu). Członków Judenratu było 10. Wszystkie synagogi i domy modlitwy zamknięto.

1941 – Utworzono w Lublinie getto obejmujące dzielnicę żydowską z następującymi ulicami: Lubartowska po stronie nieparzystej, Kowalska, Szeroka, Cyrulicza, Zamkowa, Nadstawna, Krawiecka, Podzamcze, Czwartek i Jateczna. Niemcy utworzyli na przedmieściach Lublina obóz koncentracyjny Majdanek.

1942 – W nocy 16/17 marca rozpoczęto likwidację getta na Podzamczu w Lublinie. Każdego dnia wywożono blisko 1500 Żydów. W krótkim czasie Niemcy wywieźli przeszło 30 000 Żydów do obozu zagłady w Bełżcu. Pozostałą małą garstkę Żydów – 4000 przewieziono w kwietniu do getta „wzorcowego” na Majdanie Tatarskim, którego ostateczna likwidacja nastąpiła 9 listopada.

1942 – Niemcy przystąpili do wyburzania budynków dzielnicy żydowskiej, gdzie było getto na Podzamczu.

1943 – 3 listopada zorganizowana została „Akcja Erntefest” (Akcja Dożynki), która objęła obóz na Majdanku, w Poniatowej i Trawnikach. Początkowo były to obozy pracy i szkoleniowy dla służb pomocniczych SS (Trawniki). W ramach Ostatecznego Rozwiązania Kwestii Żydowskiej i realizowanej w dystrykcie lubelskim „Akcji Reinhard”, w listopadzie 1943 r. w ciągu jednego dnia zamordowano na Majdanku 18 400 osób, w ciągu następnych kilku dni w Poniatowej 15 000 i w Trawnikach 10 000. W tym krótkim czasie zamordowano ponad 42 000 Żydów.

22.07.1944 – Wyzwolenie Lublina. Pozostali przy życiu Żydzi lubelscy wracali z różnych stron do rodzinnego miasta. W drugiej połowie tego roku powstała Centralna Żydowska Komisja Historyczna w Lublinie, której zadaniem było zbadanie historii Żydów w Polsce w okresie okupacji hitlerowskiej.

Życie Żydów obecnie zamieszkujących Lublin skupione jest wokół lubelskiej [Jesziwy](#) (ul. Lubartowska 85, tel. +48 81 747 09 92) i Izby Pamięci Żydów Lubelskich z działającą bóżnicą [Chewra Nosim](#) (ul. Lubartowska 8), w której ostatnie nabożeństwo odbyło się w 1984 roku.

■ 0 żydowskim Lublinie

Wielokulturowy Lublin

Lublin jest miastem położonym w środkowo-wschodniej Polsce, które przez kilka wieków znajdowało się na centralnym europejskim szlaku handlowym, gościło wielu wybitnych twórców i osobistości. To miasto wieloetniczne i wieloreligijne, w którym kiedyś spotkały się różne narody i kultury (m.in. Ormianie, Ukraińcy, Białorusini, Tatarzy). To miasto uniwersytetów, zabytków, muzeów i teatrów, ale też miasto – jak i jego mieszkańcy – mocno doświadczone przez historię. Do wybuchu II wojny światowej żyło tu ok. 129 tysięcy osób. Wśród nich 1/3 stanowili Żydzi. Prawie nikt z nich nie przeżył wojny.

Spółeczność żydowska w Lublinie

Dzieje Lublina są nierozzerwalnie związane z życiem społeczności żydowskiej, która przez blisko 500 lat współkształtowała charakter miasta, jego klimat duchowy i umysłowy. Lublin należał do jednego z najważniejszych miast w historii Żydów wschodnioeuropejskich. Przez kilka stuleci był ważnym centrum żydowskiej nauki i kultury.

Lublin zasłynął jako miasto:

- Sejmu Czterech Ziem (Waad Arba Aracot),
- miasto nazywane „Jerozolimą Królestwa Polskiego” ze względu na rozwinięte życie społeczności żydowskiej w tym mieście,
- „Żydowskim Oxfordem” ze względu na poziom edukacji religijnej.

Żydzi w Lublinie pojawili się, według niepotwierdzonych przekazów, w XIV w. Od tego czasu ich obecność wywierała długotrwały wpływ na kształt kultury, edukacji, religijności i życia społecznego miasta.

W XVI w. Lublin słynął jako miasto autonomii Żydów Polskich. Organem samorządowym tej autonomii był Sejm Czterech Ziem (**Waad Arba Aracot**), powołany przez delegatów z największych polskich miast – Krakowa, Poznania, Lwowa i Lublina.

Żydzi w Lublinie prowadzili aktywne życie religijne. Lublin był miastem wielu synagog i domów modlitwy. Tutaj rozwijał się w XVIII w. ultraortodoksyjny żydowski ruch religijny – **chasydyzm**, związany z wybitnymi przedstawicielami, takimi jak Widzący z Lublina – Jaakow Icchak Horowitz. Również społeczność ortodoksyjna miasta miała swoich wybitnych rabinów, takich jak Szalom Szachna, Salomon Luria czy Majer Szapiro. Bogate życie religijne wyraźnie oddziaływało na poziom edukacji. W Lublinie w XVI w. powstała **Akademia Talmudyczna** przy Synagodze Maharszala, a w dwudziestoleciu międzywojennym słynna na całą Środkową Europę **Jeszywas Chachmej Lublin**. Dzięki tak znamienitym ośrodkom Lublin zyskał rangę „Żydowskiego Oxfordu”.

Równie bogate było życie kulturalne lubelskich Żydów. W Lublinie rozwijało się w XVI w. **drukarstwo hebrajskie**. Tutaj po raz pierwszy drukowano traktaty Talmudu i powstawały jedne z pierwszych drukarni hebrajskich w Polsce. Rozwijało się rzemiosło artystyczne i sztuka nowoczesna. Działały teatry i wydawano prasę żydowską. W okresie międzywojennym rozwijało się intensywnie m.in. życie polityczne.

Okres II wojny światowej położył kres kulturze materialnej i duchowej społeczności Żydów lubelskich. Lubelszczyzna była terenem przeznaczonym do realizacji planu Ostatecznego Rozwiązania Kwestii Żydowskiej, stała się miejscem gett, gett tranzytowych, obozów pracy przymusowej, obozów koncentracyjnych (Majdanek) i obozów zagłady (Majdanek, Sobibór, Bełżec). Dziś jest również miejscem upamiętnienia obecności społeczności żydowskiej i pozostałej po niej pustki.

Życie Żydów obecnie zamieszkujących Lublin skupione jest wokół lubelskiej Jesziwy i Izby Pamięci Żydów Lubelskich z działającą bożnicą Chewra Nosim (ul. Lubartowska 8).

Do istniejących do dziś materialnych śladów obecności Żydów w Lublinie należą:

- studnia znajdująca się na terenie dzisiejszego dworca PKS, a w dawnej dzielnicy żydowskiej, z której czerpali wodę mieszkańcy tamtejszej okolicy;
- lampa stojąca przy dzisiejszej ulicy Podwale, a niegdyś Krawieckiej. Latarnia ta jest niegasnącym światłem upamiętniającym życie mieszkańców dzielnicy żydowskiej;
- parochet (kotara zasłaniająca w synagodze Aron ha-kodesz – szafę ołtarzową, w której przechowuje się zwoje Tory) pochodzący z Synagogi Maharszala w Lublinie, znajdujący się w Gminie Żydowskiej w Bielsku-Białej.

Żydowskie Miasto w Lublinie

Mówiąc o żydowskim Lublinie, mamy przede wszystkim na myśli Podzamcze (teren wokół Zamku) oraz okolice ulicy Lubartowskiej. Obszar ten zwany był powszechnie dzielnicą żydowską lub miastem żydowskim.

Najstarszą, centralną jego część stanowiły ulica Szeroka (nazywana też Żydowską), łącząca się z Kowalską oraz ulica Jateczna, przy której usytuowane były najważniejsze instytucje gminy żydowskiej. Po zachodniej stronie ulicy Szerokiej, przebiegała równolegle ulica Nadstawna (zwana też Zaułkiem), gdzie skoncentrowało się życie religijne chasydów oraz gdzie znajdowało się największe skupisko chederów, czyli żydowskich szkół religijnych pierwszego stopnia. Wzdłuż południowego i wschodniego zbocza Wzgórza Zamkowego rozciągała się najbiedniejsza część dzielnicy: ulice Krawiecka i Podzamcze. Dominowała tu niska, malowniczo powykrzywiana, drewniana zabudowa.

Zachodnią granicę zwartego osadnictwa żydowskiego wytyczała ulica Lubartowska, którą zamieszkiwali średnio zamożni kupcy i rzemieślnicy. Przy tej ulicy mieściły się też duże zakłady przemysłowe, m.in. fabryka wag Hessa oraz ważne instytucje religijne i społeczne (Jeszywas Chachmej Lublin, szpital żydowski, szkoły średnie). Na wysokości Zamku, pomiędzy Lubartowską i Szeroką, znajdowały się istniejące częściowo do dziś ulice: Cyrulicza i Furmańska. Nieco na północ, po drugiej stronie rzeki Czechówki, położony był Nowy Plac Targowy, przy którym mieścił się targ żydowski, a dalej, równolegle ulica Ruska, która przebiegała nieco inaczej niż dziś - bo po przeciwnej stronie cerkwi Przemienienia Pańskiego. Żydzi zamieszkiwali również inne dzielnice i przedmieścia Lublina.

Sąsiadujące z Podzamczem Stare Miasto było przez nich zasiedlane już od drugiej połowy XIX w., tak że przed 1939 rokiem stanowili oni tu zdecydowaną większość. Przedmieście Czwartek z ulicą Świętego Mikołaja łączyło się z dzielnicą żydowską od północy. Kalinowszczyzna (z ulicami Sienną, Kalinowszczyzną czy Towarową), położona na wschód od dzielnicy żydowskiej, gdzie do tej pory istnieje zabytkowy Stary Kirkut, była przedmieściem posiadającym własny targ (Słomiany Rynek) oraz bożnicę. Przed wojną znajdowały się tu zakłady przemysłowe należące do Żydów, głównie garbarnie, usytuowane w pobliżu rzeki Bystrzycy (której koryto bieгло inaczej niż dziś).

Na południe od Starego Miasta, w okolicach dworca kolejowego znajdowało się przedmieście Piaski. Ta dzielnica przemysłowa, której główne ulice to Bychawska (obecnie Kunickiego), oraz 1 Maja (wcześniej Foksal), również była zamieszkała w dużej mierze przez społeczność żydowską, która miała tu własną synagogę.

Żydowskim skupiskiem osadniczym była Wieniawa, która do 1916 roku miała status niezależnego miasteczka, a następnie stała się przedmieściem Lublina. Pozostałością osobnej gminy żydowskiej była murowana bożnica oraz cmentarz.

Żydzi mieli także swoje domy, sklepy, zakłady i instytucje także przy głównych ulicach miasta: Krakowskim Przedmieściu, Narutowicza, Królewskiej, Świętoduskiej, Zamojskiej czy 3 Maja. Przeważnie byli to ludzie dość zamożni, władający dobrze językiem polskim, często nie przywiązani do żydowskiej tradycji w tym stopniu co mieszkańcy Podzamcza lub Wieniawy.

Zagłada lubelskich Żydów

Przed wybuchem II wojny światowej co trzeci mieszkaniec Lublina, liczącego wówczas 120 tys. mieszkańców, należał do społeczności żydowskiej. Wskutek polityki okupanta cała ta ludność została wymordowana, a jej dzielnice, ulice i domy – zrównane z ziemią.

Getto na Podzamczu

Zgodnie ze spisem z końca 1940 r. na terenie Lublina zamieszkiwało ok. 43 tys. Żydów. Przyrost ludności żydowskiej w stosunku do 1939 r. był skutkiem napływu do Lublina uchodźców z zachodniej Polski i terenów wcielonych do Rzeszy. W marcu 1941 roku w Lublinie zostało utworzone dla ludności żydowskiej getto, którego granice były wyznaczone ulicami: od rogu Kowalskiej, przez Kowalską, Krawiecką wzdłuż bloku domów, przecinając wolne pole Siennej od Kalinowszczyzny aż do rogu Franciszkańskiej, następnie przez Unicką aż do rogu Lubartowskiej, Lubartowską aż do rogu Kowalskiej 3. Powstanie getta wiązało się z koniecznością przeniesienia się ludności polskiej, która zamieszkiwała w dzielnicy przeznaczony na getto, do innych części miasta. Mieszkania po przesiedlonych do getta Żydach otrzymywali z kolei Polacy wyrzuceni ze swoich mieszkań znajdujących się w centrum miasta, a które miały być zagospodarowane na niemieckie instytucje. Ponad 9 tys. Żydów zostało przesiedlonych do małych miasteczek położonych w powiecie lubelskim m. in. do Bełżyc, Bychawy, Parczewa, Lubartowa czy Żółkiewki. Wiele z osób przesiedlonych wróciło jednak z powrotem do Lublina. W październiku 1941 roku w mieście przebywało już 40 tys. Żydów. W tym czasie w getcie lubelskim panowała duża ciasnota mieszkaniowa, katastrofalne warunki higieniczne i głód, które przyczyniały się do dużej śmiertelności. Powstanie getta było kolejnym etapem przygotowywanej akcji wywożenia jego mieszkańców do obozów zagłady.

W nocy z 16 na 17 marca 1942 roku rozpoczęła się likwidacja lubelskiego getta na Podzamczu, która była początkiem „Akcji Reinhardt” – Zagłady Żydów na terenie Generalnej Guberni. Tego dnia miał miejsce pierwszy transport liczący 1,4 tys. osób do obozu zagłady w Bełżcu, do którego wysłano do połowy kwietnia 1942 roku ponad 26 tys. Żydów.

Getto na Majdanie Tatarskim

Ponad 7 tys. Żydów zostało „przesiedlonych” do nowo powstałego getta na Majdanie Tatarskim, przy czym tylko 4250 osób dostało zezwolenie na osiedlenie się w „małym getcie”. W dniach 9-11 listopada 1942 roku miała miejsce ostateczna likwidacja getta na Majdanie Tatarskim. Część osób rozstrzelano na miejscu a około 3 tys. ludzi umieszczono w obozie koncentracyjnym na Majdanku. Getto – po usunięciu ludności żydowskiej i rabunku jej mienia – podpalono. Z momentem likwidacji getta przestała istnieć żydowska społeczność Lublina z wyjątkiem osób zatrudnionych w obozach pracy przy ul. Lipowej, na Flugplatzu, żydowskich więźniów Majdanka i więzienia gestapo na Zamku.

Wyburzenie dzielnicy żydowskiej na Podzamczu

Kolejnym etapem Zagłady było wyburzanie dzielnicy na Podzamczu mające na celu zniszczenie wszelkich śladów materialnej kultury pozostałej po społeczności żydowskiej Lublina. Z przestrzeni miasta zniknęły istniejące od wieków ulice i domy. Do wyburzania domów i niwelacji cmentarza żydowskiego na Wieniawie pod budowę nowego stadionu sportowego (Kommando Sportplatz) zatrudniano żydowskich więźniów z obozu pracy przymusowej przy ul. Ogródkowej.

„Akcja Dożynki”

W dniu 3 listopada 1943 roku jednostki SS i policji dokonały ostatniej wielkiej egzekucji społeczności żydowskiej w obozach na Majdanku, w Poniatowej i w Trawnikach. Zginęła wówczas większość żydowskich więźniów pracujących w obozach pracy w Lublinie. Zbrodnia ta przeprowadzona przy dźwiękach muzyki nosiła kryptonim „Aktion Erntefest” (Akcja Dożynki). W dniach 3 i 4 listopada 1943 roku w dystrykcie lubelskim SS i Policja rozstrzelała ponad 42 tys. Żydów (ok. 18 tys. w obozie koncentracyjnym na Majdanku, ok. 14 tys. w obozie pracy w Poniatowej, ok. 10 tys. w obozie pracy w Trawnikach). Była to największa zbrodnia w historii obozów koncentracyjnych przeprowadzona w tak krótkim czasie na przedstawicielach tylko jednej grupy etnicznej.